І.А. Нікіфоров, Є.С. Гатченко

Харківський національний університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ КИЇВСЬКОЇ СТРАТЕГІЧНОЇ ОБОРОННОЇ ОПЕРАЦІЇ 1941 РОКУ

Розглянуті особливості організації ППО під час проведення Київської стратегічної оборонної операції, порядок дій німецької авіації по об'єктах міста Києва, Київському укріпленому району та сухопутних військах, які обороняли ці об'єкти. Проаналізовані проблемні питання, які негативно вплинули на ефективність ППО. Визначено нові форми та способи ведення бойових дій частинами та підрозділами, що виконували завдання ППО в Київській стратегічній оборонній операції.

Ключові слова: протиповітряна оборона, Південно-Західний фронт, авіація, зенітні засоби.

Вступ

Постановка проблеми. На підставі аналізу початкового періоду війни можна зробити висновок, що на зміну тактичним прийомам та способам ведення бойових дій авіації та ППО, які застосовувалися у Першій світовій війні, прийшли нові прийоми та способи. В основному це було обумовлено появою нових зразків авіаційної техніки та засобів ППО з покращеними ТТХ. Основні зміни в тактичних прийомах та способах ведення бойових дій авіації та ППО відбулися в період з кінця червня по жовтень місяць 1941 року під час проведення Київської стратегічної оборонної операції.

В умовах повної переваги противника в повітрі на початку війни сили та засоби підрозділів ППО були не готові до ефективної протидії авіації противника з причини недостатньої кількості засобів ППО, невідповідності штатної структури підрозділів завданням, які стояли перед ними, а також низькою укомплектованістю підрозділів. Це обумовило необхідність перегляду поглядів на організацію ППО та призвело до змін в тактичних прийомах та способах дій зенітних частин та підрозділів.

Проведений аналіз дій частин і підрозділів ППО і порядку дій німецької авіації дають можливість зрозуміти причини і наслідки розвитку тих подій, які відбувалися під час проведення Київської стратегічної оборонної операції.

Цей історичний досвід підводить нас до проведення порівняння стану сучасних ВПС Росії зі станом ППО ЗС України, ступенем готовності до відбиття удару повітряного противника у разі використання авіації в зоні проведення ООС. Стаття написана для вивчення досвіду використання частин та підрозділів ППО в Київській стратегічній оборонній операції офіцерами і курсантами ЗРВ та ППО СВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості здійснення ППО військ та об'єктів в

Київській стратегічній оборонній операції розглянуті та проаналізовані такими авторами як Н.А. Светлишиним в книзі “Войска ПВО страны в Великой Отечественной войне”, М.Є. Максимовим в статті “Флотилия на Пине”, А.В. Владимирським в книзі “На Киевском направлении. По опыту ведения боевых действий войсками 5-й армии Юго-Западного фронта в июне-сентябре 1941 г.” і багатьма іншими авторами. Але в цих роботах не проведено узагальнення дій частин і підрозділів 3-ї дивізії ППО (авіації, зенітної артилерії частин ППО), зенітних засобів частин сухопутних військ, а також зенітних засобів кораблів Дніпровського загону Пінської військової флотилії, не узагальнені недоліки, які виникали під час цієї операції під час здійснення ППО та не визначені нові форми ведення бойових дій всіма зенітними засобами, які приймали участь в організації системи ППО в Київській стратегічній оборонній операції.

Мета статті. Виходячи із відсутності аналізу дій частин і підрозділів ППО в Київській стратегічній оборонній операції у розглянутій літературі виникає необхідність у проведенні такого аналізу з метою подальшого узагальнення нових форм і способів ведення бойових дій.

Тому метою статті є визначення і узагальнення проблемних питань, які стали причиною суттєвого зниження ефективності ППО об'єктів та підрозділів СВ у перші місяці війни, а також усвідомлення та вивчення нових форм та способів ведення бойових дій зенітними підрозділами під час виконання завдань з ППО, доведення до офіцерів і курсантів ЗРВ та ППО СВ досвіду ведення бойових дій в Київській стратегічній оборонній операції для урахування в подальшій службі на своїх посадах.

Виклад основного матеріалу

Київська стратегічна оборонна операція проводилась військами Південно-Західного фронту під

командуванням генерал-полковника М.П. Кирпоноса у складі п'яти загальновійськових армій та Пінської флотилії під командуванням контрадмірала Д.Д. Рогачова у період з 7 червня по 26 вересня 1941 року.

Для прикриття від ударів з повітря Києва та обороняючих його військ Південно-Західного фронту, а також переправ через Дніпро були задіяні значні сили та засоби протиповітряної оборони країни: більш ніж 300 зенітних артилерійських знарядь, 110 винищувачів, більше 120 зенітних кулеметів, 81 аеростат загородження та близько 300 постів ПСОЗ (повітряного спостереження, оповіщення та зв'язку) [4–6].

Щоб забезпечити централізоване управління цими силами для захисту Києва був створений Київський район ППО, до складу якого входили:

- 3-тя дивізія ППО у складі: 183-го та 254-го зенітно-артилерійських полків (10 дивізіонів у складі 120 зенітних знарядь середнього калібру (76мм і 85мм), двох дивізіонів в складі 24 знарядь малого калібру, 4-х зенітно-кулеметних полків, 4 постів ПСОЗ, 5 прожекторних полків); чотирьох окремих зенітних артилерійських дивізіонів, що прикривали Фастівський залізничний вузол та мости в районі Черкас, Канева, Яніва;

- 36-та винищувальна авіаційна дивізія (2-й, 43-й, 254-й, 255-й винищувально-авіаційні полки (ВАП); частини розміщувалися на околицях Києва на аеродромах Васильків, Брусилів, Ольшанка, Бородянка. Всього в чотирьох полках нараховувалось більш ніж 100 боєготових літаків І-16 та І-153, більшість з яких були машинами останніх модифікацій з моторами М-62 і М-63 [12];

- також для створення системи ППО були залучені частини зенітної артилерії сухопутних військ (у складі стрілецьких дивізій нараховувалось по 8 – 37-мм і по 4 – 76-мм зенітних знарядь, по 9 великокаліберних зенітних кулеметів та по 24 зчтверені зенітно-кулеметні установки; у корпусі по одному зенітному артилерійському дивізіону (8 зенітних гармат 37-мм та 4 зенітних гармати – 76-мм), деякі стрілецькі корпуси мали дивізіони із 12 зенітних знарядь 76-мм або 85-мм калібру, у кожному стрілецькому полку була зенітно-кулеметна рота) [7].

Командуючим військами району ППО був призначений генерал-майор артилерії В.Г. Поздняков, що був одночасно й командиром 3-ї дивізії ППО.

Також в організації ППО окремих об'єктів Києва брали участь кораблі Дніпровського загону Пінської військової флотилії. На озброєнні моніторів, канонерок та сторожових кораблів знаходилось 150 різноманітних зенітних стволів, більшість з яких складали одинарні або зчтверені зенітні кулемети, 76-мм гармати Лендера та 45-мм напівавтомати, які на тій час були вже застарілими але забезпечували загороджувальний вогонь, який не дозволяв ворожим літакам з малих висот діяти безкарно [12].

З початку війни війська 3-ї дивізії ППО встигли здійснити ряд важливих заходів з приведення частин в бойову готовність. О 3 год. 22 червня розрахунки зайняли місця біля знарядь та кулеметів, за винятком воїнів декількох підрозділів, що знаходились на навчальних стрільбах в Острі (60 км на північний схід від Києва). Ще затемна 12 батарей, які входили до складу 183-го та 254-го зенітно-артилерійських полків, підготувались до появи ворожих літаків, а на світанку командири 2-го та 43-го ВАП підняли в повітря по одній ескадрилі для бойового чергування. Це дало змогу в перші години війни зенітним вогнем розсіяти крупні групи ворожих літаків. В результаті цих дій до об'єктів міста прорвалися лише окремі літаки.

Важливими були питання надійного прикриття життєво важливих об'єктів міста, оборонних підприємств, аеродромів, мостів від ударів з повітря. Протиповітряна оборона будувалась за круговим принципом, причому найбільша увага приділялась південно-західному напрямку. Один із зенітних полків середнього калібру розміщувався в районі Грушки, Святошино, Перемоги, другий – Совки, Голосієво, Мишеловка, зенітно-кулеметний полк та дивізіон малокаліберної зенітної артилерії – в центральній частині міста. Їх завдання полягало у створенні щільної завіси на підходах і над самим містом. Винищувачі патрулювали поза зоною стрільби знарядь та кулеметів.

Перший повітряний удар по Києву фашистські бомбардувальники здійснили 22 червня о 7.15 ранку. В ньому брали участь 19 літаків противника Хе-111, які діяли в напрямку Броварів, аеропорту Київ. З висоти 2000 м було скинуто 90 осколкових та фугасних бомб вагою 50-100 кг. Протидіяла німецькій авіації 4-та ескадриль 43 ВАП, яка переслідувала противника, але наздогнати не змогла. Втрати внаслідок бомбардування склали: 32 убитих, поранених 34, контужено 3 [12].

За результатами перших днів війни була здійснена оцінка дій засобів 3-ої дивізії ППО контролюючою інстанцією “особливий відділ” (3-тє Управління НКО) з наступними висновками: “3-тя дивізія ППО до оборони не готова. Отримані дивізією нові 85-мм зенітні пушки не освоєні, особовий склад навчений на зенітні пушки 76-мм, які зняті з озброєння, снарядів 85-мм не достатньо. В 36-й авіадивізії замість 240 літаків є 90” [12].

Також в перші дні війни пости ПСОЗ працювали не досить чітко. Донесення про наближення ворожих літаків поступали з великим запізненням, свої літаки приймалися за ворожі, суттєво перебільшувалась кількість ворожих машин, які брали участь в ударах.

Найбільш напруженим для частин та підрозділів ППО стало 25 червня, коли розвідники та бомбардувальники в світлу пору доби постійно з'являлися в повітряному просторі над Києвом.

Декілька потужних ударів тоді було нанесено по об'єктах міста та прилеглих аеродромах Гостомель, Бровари, Бориспіль. У звіті штабу Київського району ППО повідомлялось: “З 6.45 до 10.20 противник бомбардував Київ та прилеглі аеродроми. В нальотах брали участь літаки He111 та Ju88, що підлітали до міста в діапазонах висот від 2000 м до бриючого польоту [12].

Літаки йшли до міста двома ешелонами по 20 та 15 літаків з інтервалами між ними 15 хвилин. Бомбардування проводились по: аеродрому, заводу № 43 та “Більшовик”. Заводські об'єкти були пошкоджені. Також 9 бомбардувальників з висоти 100 м бомбили аеропорт Бровари; згоріло 9 літаків. Ще 3 літаки бомбардували аеродром Гостомель та пошкодили один літак. Бориспіль атакували 11 літаків.

У відповідь атаками наших винищувачів знищено три Ju 88. Зенітна артилерія пункту Київ безрезультатно випустила 2142 снарядів. Наші втрати склали: два I-16 збиті у повітряному бою, п'ять літаків згоріли, а 25 отримали пошкодження.

Всього німці визнали втрату над Києвом 25 червня двох машин: Ju 88A та He111H-8. Останній, що був досить рідкісної модифікації, був збитий над Куренівкою та впав у північній частині міста. Якщо взяти до уваги, що третій пошкоджений радянськими льотчиками бомбардувальник все-таки зміг дотягнути до своїх, то доповідь штабу Київського району ППО цілком відповідає дійсності (один “хейнкель” прийняли за “юнкерс”).

Пости ПСОЗ (повітряного спостереження, оповіщення та зв'язку) відмітили за день три удари на аеропорт Бровари: 21 – Ju 88, потім 13 – Ju 89 і, нарешті, 9 – He 111, в результаті яких було знищено або серйозно пошкоджено шість літаків.

Щоб доповнити донесення, відмітимо, що атаки люфтваффе призвели до великих жертв. На території зруйнованих цехів авіазаводу загинуло 38 робітників та службовців, а 78 чоловік отримали поранення. В Броварах, крім обслуговуючого персоналу, постраждали курсанти дислокованої тут навчальної ескадрилії – німці обстрілювали їх із кулеметів з висоти 100 м. Найбільш значимою ціллю для ворога був аеродром Гоголів, де базувалась більша частина 14-го важкого бомбардувального авіаційного полку. Приблизно 30 літаків встигли розосередити на льотному полі, але їх прикривали лише декілька кулеметів на краю поля. В двох заходах німецькі екіпажі скинули 36 бомб з висоти 200-300 м, в результаті чого один ТБ-3 згорів, ще два отримали пошкодження.

Майже з тим же результатом німецька авіація діяла по аеродрому Бориспіль – від вибухів 117 бомб, скинутих 23-ма “юнкерсами”, були зруйновані два склади, згорів один ТБ-7.

Не занадто влучне бомбардування з німецьких літаків все-таки нанесло значну шкоду. Серйозно

постраждав парк цивільної авіації. На думку начальника штабу Київської зони ППО майора Пеньковського, незадовільно діяли зенітники та частини 36-ї винищувальної авіаційної дивізії – під час одного із вильотів вони збили свій ТБ-3. Все ж удари на прикордонні аеродроми принесли німцям незрівнянно більший успіх, ніж по аеродромах при проведенні Київської стратегічної оборонної операції. Причинами цього стали відсутність у наших військ поблизу кордону дисципліни та порядку, а також організованої протидії противнику.

Над об'єктами, що оборонялися частинами Київської зони ППО, за перші п'ять днів було збито 93 літаки противника, з яких винищувачі збили 58 машин, а зенітні підрозділи – 35.

В липні місяці дії противника мали наступні особливості. 3-го і 4-го липня німецькі літаки вели посилену розвідку на київському напрямку, результатом якої став висновок, що радянські війська не планують відступати за Дніпро. На користь цього висновку говорило і створення радянськими військами крупних угруповань авіації та зенітної артилерії в даному районі.

Із доповідей Командарма – генерала І.М. Музиченко можна було зробити висновок, що всі дії частин в районі Бердичева, Києва та на інших ділянках відбувалися при повному пануванні ВПС противника. Це сталося тому, що 37-мм зенітна артилерія не діяла через відсутність снарядів.

Через обстановку, яка склалася, начальником генерального штабу генералом армії Г.К. Жуковим була віддана одна із перших вказівок головнокомандувачу військами Південно-Західного напрямку маршалу С.М. Будьонному про перегруповання наявних засобів ППО і підсилення прикриття мостів через Дніпро. Окрім цього, Г.К. Жуков ще 9 липня направив командуючому військами Південно-Західного фронту директиву, спрямовану на покращення управління. “Командуючих зонами ППО, говорилося в документі, звільнити від безпосереднього керівництва протиповітряною обороною військ фронту і повернути їх до виконання прямих обов'язків в зонах ППО”.

В першій декаді липня частини 3-ї дивізії ППО були доукомплектовані частинами, що відступили від Львова. На озброєнні цих частин було 240 напіваавтоматичних гармат калібру 37 мм, 599 – 76 мм знарядь і 542 зенітних гармат калібру 85 мм, не враховуючи кулеметів, аеростатів, прожекторних установок та інших засобів ППО. Приблизно 60-70% наявних сил було задіяно для оборони Києва, мостів через Дніпро та ближніх аеродромів.

Виходячи з обставин, які склалися в липні 1941 року, авіація противника додатково використовувала такі тактичні прийоми: дії літаків-розвідників з великих висот; дії по визначених цілях з великих висот,

уникаючи цим великих втрат літаків.

9-10 липня німецькі бомбардувальники, по одному і парами, атакували укріплення в районах Вишневе, Жуляни, Борщагівка, аеродром Васильків. В результаті цих дій були підпалені службові приміщення і ангари.

З 10 липня німці почали та протягом тижня продовжували систематичні повітряні удари на мости в районі Києва із зростаючою інтенсивністю, доводячи число бомбардувальників, які діють по одній цілі, до 20 машин. Причому при здійсненні денних атак противник прикривав бомбардувальників своїми винищувачами.

Вдень 11 липня для штурму аеродрому Жуляни німці використовували винищувачі, які наблизились до льотного поля з півдня, з боку сонця. Зенітними засобами був збитий один із “мессершміттів” – унтер-офіцер Г. Бейер із II/JG3 став першим льотчиком-винищувачем, який загинув в околицях столиці України.

В ніч на 12 липня 13 літаків Ju 88A провели бомбардування залізничного мосту та західні окраїни міста Київ в районі Святошине. Одночасно 11 He111 із ескадрилії KG55 атакували міст через Дніпро поблизу Черкас і Канева.

Вранці 12 липня ворожі літаки провели бомбардування Дарницького залізничного мосту, командного пункту та штабу Південно-Західного фронту в Броварах, використовуючи таку тактику дій: групу із 20-25 Ju87, що йде клином, прикривало 8-10 Bf109. Вогнем зенітних знарядь 3-ї дивізії ППО, а також засобами ППО залізничних військ (56-тий залізничний полк) було зірвано завдання по знищенню цих об'єктів.

На річці Дніпро діяв 3-й (Дніпровський) загін Пінської флотилії, який включав три монітори, дві канонерські човни, три сторожеві кораблі типу “Пушкін”, підрозділ бронекатерів, зенітні засоби якого не дали можливості екіпажам німецьких літаків виконати завдання під час атаки на караван барж на Дніпрі, які доправляли паливо, боєприпаси та продовольство на маневрену базу флотилії в Осокорках. 12 липня канонерські човни “Кременчук”, “Димитров” та штабний корабель “Прип'ять” 3-го (Дніпровський) загону Пінської флотилії підбили один із німецьких бомбардувальників. В другій половині липня 1941 р. кораблі не вели бойові дії з наземними силами противника, а лише відбивали атаки окремих німецьких бомбардувальників.

Основний удар частинами 5-го німецького авіакорпусу 13-14 липня був направлений на передній край КиУР, позиції артилерії, мости і переправи через Дніпро, по лініях залізничного сполучення та війська і техніку, що рухалися автодорогами.

Найбільш ефективними були удари німецьких літаків по радянських військах на віддалених від Ки-

єва ділянках укріпрайону. Ефективність нальотів на переправи німцями оцінювалася як досить висока. Для ударів по мостах та переправах командування 4-го повітряного німецького флоту, як правило, виділяло по 8-10 екіпажів із груп I/KG54 і III/KG55. Вони бомбардували одну із цілей, потім спрямовували зусилля на іншу вздовж середньої течії Дніпра. Відмічалось, що в мости біля Черкас, Канева, східніше Горностайполя, а також в три київських мости вдалося здійснити 42 прямих попадання. 13 липня був нанесений успішний удар по скупченню більш ніж 1000 вагонів на ділянці Київ-Бахмач.

Командувач Південно-Західним фронтом генерал Кирпонос вимагав забезпечити надійну ППО від нальотів ворожої авіації.

Відповідно до зазначених вимог були терміново вжиті заходи по підсиленню ППО. Всього було більше двадцяти місць для переходу з одного берега на інший північніше і південніше Києва, а також в межах міста. Відповідно була підсилена охорона цих мостів і переправ через Дніпро, призначені коменданти, закріплені частини і підрозділи зі складу Київського району ППО. Так, коменданту “переправи № 2” капітану Коменчуку з інженерного управління фронту, який відповідав за міст біля с. Окунінова оперативно підпорядкували 135-й задн ППО і одну батарею 37-мм зенітних знарядь. Особливо міцне прикриття отримали мости в межах міста, де бійці вирили окопи для кругової оборони.

За донесеннями німецьких екіпажів, основну загрозу німецькій авіації під час дій по переправах через Дніпро становили не патрулюючи радянські винищувачі, а вогонь численних зенітних знарядь.

На початку серпня події розгорталися за таким сценарієм:

– 4 серпня – німецько-фашистська авіація здійснила повітряний удар на станцію Бровари. Взяли участь 35 літаків. 2-га батарея 135 окремого зенітно-артилерійського дивізіону вела прицільний вогонь та примусила противника скинути бомби в стороні від об'єкту, що прикривався [1].

– 7 серпня – війська Південно-Західного фронту, відійшовши, закріпились вздовж відрізка залізниці Коростень – Київ. Прикриття військ фронту та об'єктів тилу від повітряних ударів авіації противника на новому рубежі здійснювали частини і підрозділи 3-ї дивізії ППО та 36-ї винищувальної авіаційної дивізії ППО.

19 серпня надійшла директива штабу Південно-Західного фронту, що дозволяла відведення армії за Дніпро. Попередньо був складений план відходу в умовах панування в повітрі люфтваффе, що передбачав оперативне маскування, організацію ППО на марші, інженерне забезпечення. Особлива увага приділялась забезпеченню ППО переправ на річках Прип'ять та Дніпро, для чого додатково виділялось

шість окремих зенітних дивізіонів.

При відведенні 5-ї радянської армії за Дніпро важливу роль в ППО армії зіграла 1-а артилерійська протитанкова бригада, якою командував генерал К.С. Москаленко. Від початку боїв на лінії залізної дороги Коростень – Київ німецькі літаки безперервно наносили удари по тилах армії, намагались зруйнувати мости. Але артилеристи бригади успішно відбивали більшість атак. До того часу багато розрахунків виробили навички стрільби по літаках, не завжди точний, але масований вогонь заважав прицільному бомбометанню німців.

Завдяки тому, що війська армії здійснювали марш в нічний час і ретельно маскувались вдень, а переправи прикривались зенітною артилерією і надійно забезпечувались інженерними частинами, повітряні удари ворожої авіації по військах були мало-ефективними, а спричинені нею пошкодження швидко відновлювались.

Після початку відведень армії за Дніпро німецька авіація змінила тактику, оскільки метою з'єднань ворожих частин 6-ї армії і 1-ої танкової групи тепер стало захоплення наших мостів, то авіація намагалася не зруйнувати їх, а нанести ураження частинам охорони, які знаходилися поряд, і викликати паніку серед бійців та командирів.

Середина серпня. Полковник І.Х. Баграмян так описує початок відводу радянських частин з міста Київ та результат спроб німців зруйнувати життєво важливі об'єкти і підірвати моральний дух киян: "Цілі зграї бомбардувальників під прикриттям винищувачів направлялись до міста і переправ. Численна перевага в авіації не допомогла ворогу. Наші льотчики разом із артилеристами-зенітниками пильно охороняли київське небо".

Якщо деяким літакам противника і вдавалося досягти мостів через Дніпро, то влучний вогонь і рішучі атаки винищувачів не давали їм вести прицільне бомбометання. Фашисти поспішно скидали свій вантаж де доведеться і намагались врятуватися втечею. В результаті за весь час оборони Києва ворог так і не зумів завдати місту удари, котрі порушили б налагоджений ритм його життя.

В липні-серпні в місті працював водогін, електропостачання. Немала заслуга в створенні ППО Києва належала керівникам Київської зони ППО генералу А.І. Данилову і майору В.А. Пеньковському. Чітко діяла місцева протиповітряна оборона, укомплектована переважно місцевими жителями.

Начальник політуправління Південно-Західного фронту 23 серпня доповідав в Головне політуправління ЧА: "З початку війни по 20 серпня частинами протиповітряної оборони м. Києва збито 106 літаків противника, з них винищувальною авіацією – 82 літаки, зенітною артилерією – 24 літаки, підбито 11 літаків".

Із звітів управління ППО ЮЗФ було визначено, що німецькі бомбардувальники тепер атакували добре прикриті зенітними засобами і винищувачами цілі, особливо заводи і фабрики Києва, з великих висот або вночі. Крім того, в зоні сильного вогню німецькі літаки здійснювали енергійні протизенітні маневри, різко змінюючи курс, висоту, швидкість. Бомбардуванню військ або об'єктів завжди передувала ретельна повітряна розвідка засобів ППО.

З 20 серпня війська Південно-Західного фронту почали відступати за р. Дніпро з плацдармів північніше та південніше Києва. В цей час зенітна артилерія перейшла на новий спосіб ведення загороджувального вогню, що заснований на постановці вогняних завіс на шляху руху ворожих літаків. Спосіб був розроблений професорсько-викладацьким складом Артилерійської академії імені Ф.Е. Держинського.

В цілому, в період з 22 червня по 22 серпня зенітна артилерія, що діяла у складі військ Південно-Західного фронту, збила 283 літаки противника. Із загальної кількості збитих літаків близько 85 відсотків було знищено зенітними частинами військ ППО країни.

29 вересня завершився відхід військ Південно-Західного фронту із району Києва. Частини та підрозділи ППО прикривали війська під час переміщення на новий рубіж.

Деякі частини ППО потрапили в оточення, так особовий склад 183-го та 254-го зенітно-артилерійських полків в оточенні знищив зенітне знаряддя та продовжував воювати разом з відступаючими підрозділами сухопутних військ.

У зв'язку з тим, що радянські війська залишили Київ, кораблі Дніпровського загону Пінської військової флотилії, що залишалися в бойовому строю, були підірвані екіпажами на Дніпрі 18 вересня 1941 року. Моряки із боями проривались із оточення.

Таким чином місяці війни визначили і проблеми, які обумовили низький рівень ефективності ППО об'єктів та підрозділів СВ:

- відсутність зенітних частин резерву Головнокомандувача;
- Південно-Західний фронт на кінець другого місяця війни мав всього 232 – 76,2-мм і 176 – 37-мм зенітних гармат, що складало відповідно 70 і 40% штатних потреб фронту в цій артилерії [7];
- не повне забезпечення боєприпасами зенітних підрозділів (для 37-мм гармат – 23%, для 85-мм – 13%);
- великий некомплект особового складу;
- недостатня кількість РЛС виявлення літаків;
- великий некомплект засобів зв'язку.
- відсутність чіткої взаємодії між ВПС та ППО у питаннях взаємного оповіщення і розвідки повітряного противника;
- мала кількість зенітних підрозділів в штатній

структурі стрілецьких дивізій;

– укомплектованість засобами ППО СВ зенітними знаряддями складала лише 46%;

– зенітна артилерія розподілялась нерівномірно, прикриваючи переважно промислові центри, мости, переправи, штаби. Такі об'єкти як транспорт на дорогах, залізничні ешелони, залишалися беззахисними перед атаками німецьких бомбардувальників, в польових військах ЮЗФ зовсім не було прожекторів.

– слабка навченість зенітників: не навчені стріляти по літаках вночі, без прицільних приладів та по літаках, які стрімко знижувались;

З метою зниження негативного впливу цих проблем на ефективність ППО під час проведення Київської стратегічної оборонної операції зенітними підрозділами були впроваджені такі нові форми ведення бойових дій:

– ведення загороджувального вогню, заснованого на постановці вогневих завіс на шляху руху ворожих літаків;

– створення маневрених груп засобів ППО для боротьби з авіацією противника, яка діяла по незахищених об'єктах (склад маневрової групи: батареї зенітної артилерії середнього калібру, взводи малокаліберної зенітної артилерії та кулеметів);

– створення кочових груп зенітної артилерії та використання їх із засідок поблизу об'єктів ймовірних ударів противника;

– залучення зенітних засобів для боротьби з танковими та механізованими підрозділами СВ против-

ника.

Особовим складом Київського району ППО, а також частинами та підрозділами військової ППО, кораблями Дніпровського загону Пінської військової флотилії було виконано головне завдання по успішному відбиттю повітряних ударів ворожої авіації, що не дозволило противнику зруйнувати ударами з повітря мости і переправи через Дніпро, по яких у вересні 1941 року, після дозволу Ставки ВГК, частини сил Південно-Західного фронту залишили Київ і переправились на лівий берег Дніпра.

Висновки

В статті проведений аналіз дій частин і підрозділів ППО в Київській стратегічній оборонній операції з урахуванням всіх зенітних засобів, які знаходились на озброєнні видів та родів військ та були залучені до проведення операції.

Узагальнені проблемні питання, які стали причиною суттєвого зниження ефективності ППО об'єктів та підрозділів СВ у перші місяці війни, а також досліджено нові форми та способи ведення бойових дій зенітними підрозділами під час виконання завдань з ППО в Київській стратегічній оборонній операції.

Список літератури

1. Офіційний сайт ARCHIVE.MIL. ЦАМО, Ф. 72, оп. 34954, д. 6. – Л. 183; оп. 12310, д. 150, Л. 10. – Режим доступу: https://archive.mil.ru/archival_service/central/funds.htm?objInBlock=10&f=31&fid=0&blk=11871588.
2. Боевой состав войск ПВО СССР на 22 июня 1941 [Електронний ресурс] / К.А. Калашников, В.И. Феськов, А.Ю. Чмыхало, В.И. Голиков // Красная Армия в июне 1941 года: статистический сборник. – Режим доступу: <https://liiewar.ru/dokumenty/220-krasnaya-armiya-v-iyune-1941-goda-statisticheskij-sbornik.html>.
3. Офіційний сайт ARCHIVE.MIL. Архив МО СССР, Ф. 131, оп. 113360, д. 10, Л. 11. – Режим доступу: https://archive.mil.ru/archival_service/central/funds.htm?objInBlock=10&f=31&fid=0&blk=11871588.
4. Хазанов Д.Б. 1941 „Сталинские соколы” против Люфтваффе / Д.Б. Хазанов. – М.: ЭксмоГод, 2010. – 640 с.
5. Тур М. Развитие противовоздушной обороны войск в Великой Отечественной войне [Електронний ресурс] / М. Тур // Военно-исторический журнал. – 1962. – Том 4. – № 7-12. – Режим доступу: <http://rkka.ru/analys/pvo/main.htm>.
6. Светлишин Н.А. Войска ПВО страны в Великой Отечественной войне / Н.А. Светлишин. – М.: Наука, 1979. – 296 с.
7. Офіційний сайт ARCHIVE.MIL. Архив МО СССР, Ф. 72, оп. 228374, д. 22, Л. 1. – Режим доступу: https://archive.mil.ru/archival_service/central/funds.htm?objInBlock=10&f=31&fid=0&blk=11871588.
8. Офіційний сайт ARCHIVE.MIL. ЦАМО РФ, Ф. 35, оп. 11285, д. 215, Л. 10. – Режим доступу: https://archive.mil.ru/archival_service/central/funds.htm?objInBlock=10&f=31&fid=0&blk=11871588.
9. Баграмян И.Х. Так начиналась война / И.Х. Баграмян. – М.: Воениздат, 1977. – С. 224.
10. Войска ПВО страны в Великой Отечественной войне 1941-1945: Краткая хроника / П.И. Грехнев, Н.Я. Комаров, В.Л. Манилов и др. – М.: Воениздат, 1981. – 375 с.
11. Офіційний сайт ARCHIVE.MIL. ЦАМО РФ, Ф. 229, оп. 213, д. 11. – Л. 107, 108. – Режим доступу: https://archive.mil.ru/archival_service/central/funds.htm?objInBlock=10&f=31&fid=0&blk=11871588.
12. Голубев А. Великая Отечественная война 1941-1945 гг. / А. Голубев, Д. Лобанов. – М.: Книжный мир, 2019. – 688 с.

Надійшла до редколегії 01.12.2020

Схвалена до друку 05.01.2021

Відомості про авторів:

Нікіфоров Ігор Анатолійович

кандидат технічних наук
доцент кафедри Харківського національного
університету Повітряних Сил ім. І. Кожедуба,
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5010-5749>

Гатченко Євгеній Сергійович

старший викладач
Харківського національного університету
Повітряних Сил ім. І. Кожедуба,
Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-2455-0766>

Information about the authors:

Igor Nikiforov

Candidate of Technical Sciences
Senior Lecturer of Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University,
Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5010-5749>

Yevhenii Hatchenko

Senior Instructor
of Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University
Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2455-0766>

**ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОТИВОВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ В ХОДЕ КИЕВСКОЙ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ
ОБОРОНИТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ 1941 ГОДА**

И.А. Никифоров, Е.С. Гатченко

Рассмотрены особенности организации противовоздушной обороны при проведении Киевской стратегической оборонительной операции, порядок действий авиации Германии по объектах города Киева, Киевского укрепленного района и сухопутных войск, оборонявших эти объекты. Целью статьи является и обобщение проблемных вопросов, вызвавших существенное снижение эффективности средств ПВО и частей сухопутных войск в первые месяцы войны, а также уяснение и изучение новых форм и методов боевых действий зенитных частей.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, Юго-Западный фронт, авиация, зенитные средства.

**ARRANGEMENT OF AIR DEFENSE DURING THE KYIV STRATEGIC
DEFENSIVE OPERATION OF 1941**

I. Nikiforov, Ye. Hatchenko

The peculiarities of the arrangement of air defense during the Kyiv strategic defensive operation, the order of actions of the German air force on the objects of the city of Kyiv, the Kyiv fortified district and the ground forces that defended these objects are reviewed in this paper. The purpose of the article is to identify and summarize the problematic issues that caused a significant decrease in the effectiveness of air defense facilities and units of the ground forces in the first months of the war, as well as to understand and study new forms and methods of combat operations by anti-aircraft units, as well as to present to the officers and cadets of anti-aircraft missile forces and air defense of the ground forces the experience of combat operations in the Kyiv strategic defensive operation for consideration in further service in their positions. We have presented the study of the composition of units and subdivisions of the 3rd Air Defense Division and attached units that directly participated in the implementation of air defense tasks in this operation, their combat capabilities, staffing, equipment and ammunition, training of personnel, the order of their actions in the period from June to September of 1941 for providing a reliable cover of vital objects of the city, the defense enterprises, airfields, bridges from the air. We have drawn conclusions on ability and efficiency of the air defense missions. We have also shown the role and place of the Pivsk military flotilla detachment in the organization of air defense during the Kyiv strategic defensive operation. Our conclusion was based on the results of the analysis of the action of air defense units. The personnel of the Kyiv air defense district, as well as units and subdivisions of the military air defense, ships of the Dnieper detachment of the Pivsk military flotilla performed the main task of successfully repelling air strikes by enemy aircraft, which prevented the enemy from destroying bridges and crossings across the Dnieper. In September 1941, with the permission of the Supreme Commander-in-Chief, the forces of the Southwestern Front left Kyiv and crossed to the left bank of the Dnieper.

Keywords: air defense, Southwestern Front, aviation, anti-aircraft defenses.